

Veřejné a školní knihovny v rámci společenského vzdělávání : Vybrané aspekty

Marcin Drzewiecki, Jan Gosiewski / Ústav informačních studií a knihovnictví, Varšavská univerzita, Polsko

Veřejné knihovny jsou instituce, jejichž rozvoj a činnost spadá do období vzniku myšlenek o občanské společnosti, které se objevily v Severní Americe v 18. století a v Evropě (konkrétně ve Velké Británii) v 19. století.

Ve Velké Británii tyto knihovny podporovaly nejen osvětu (zákon o osvětě z r. 1870, zákon o knihovnách z r. 1850), ale i průmyslový rozvoj země. Anglický dělník musel mít určité společenské vzdělání, aby došlo k realizaci jevu, který označujeme „průmyslovou revolucí“. V tomto procesu sehrály velkou roli nepochybně anglické veřejné knihovny, které vzdělávaly a informovaly společnost a připravovaly ji tak na život v industriálním 19. století.

Veřejné knihovny (v minulosti nazývané obecné, masové, lidové, osvětové) se v Evropě rozšířily na přelomu 19. a 20. století (rozvoj závisel mj. na politické situaci dané oblasti; situace na polských územích byla specifická) a byly celistvou součástí společenského vzdělávání, jehož charakter bychom jazykem současné pedagogiky nazvali paralelním vzděláváním. Veřejné knihovny svým charakterem, podstatou, určením, formami a pracovními metodami (tzn. plněním svého poslání) formovaly určité společenské zvyklosti, vzorce chování a četbu knih zahrnuly do platného kulturního modelu – měly tedy vliv na zařazení jedince do společnosti a pomáhaly k dalšímu sebevzdělávání.

Knihovny mohly tyto funkce plnit proto, že měly vlastnosti jako skupina (pozdější označení síť nebo systém). Mezi tyto vlastnosti patří:

1. Dostupnost pro každého, tedy první prvek demokratizace kultury ve společnosti.
2. Bezplatné půjčování knih.
3. Závislost na státních nebo samosprávních financích, častěji na obou. Navíc nelze opomenout podporu této sítě, kterou jí věnovali jednotlivci, instituce a nadace, což je v současnosti všeobecně akceptovaným řešením.
4. Cílem veřejných knihoven je zpravidla sloužit lidem ve svém okolí.

V současné době UNESCO dává důraz na další činnost veřejných knihoven, která je pro nové století charakteristická, a na první místo klade pomoc při výchově v daném prostředí. Knihovny by měly být umístěny v blízkosti škol nebo jiných vzdělávacích středisk. Stejně důležitým úkolem pro veřejné knihovny je i rozvoj čtenářství.

Mezi další cíle patří zajištění přístupu k místním informacím, podpora čtenářsko-informačních služeb pro celou společnost včetně místních podniků, spolků a zájmových skupin. Navíc se v citovaném dokumentu¹ zdůrazňuje role knihoven v oblasti školení počítačové gramotnosti různých věkových skupin obyvatel. Veřejná knihovna dále nesmí zapomínat na uživatele bez počítačových znalostí, na nezaměstnané a na lidi vyloučené ze vzdělávacího procesu. Nová doba přináší nové problémy.

Veřejná knihovna a prostředí

Veřejná knihovna má sloužit především lidem ve svém okolí. Její úloha vzrůstá úměrně s narůstajícími požadavky prostředí. Veřejná knihovna musí mít především kvalifiko-

¹ *Działalność bibliotek publicznych : wytyczne IFLA/UNESCO*. Warszawa : Wydawatelstwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 2002. ISBN 83-87629-86-3.

vané zaměstnance, kteří budou z hlediska knihovnického, informačního, ale také pedagogického či sociologického schopni navázat aktivní kontakt se čtenářem-uživatelem. Polská společnost (zejména na vesnicích a v malých městech) se vyznačuje nízkou politickou kulturou, nízkou občanskou angažovaností, nízkou kvalitou práce administrativy. Tomuto stavu se v Polsku dokonce říká stav „poškozené demokracie“.² Podle Evropského ukazatele rozvoje³ Polsko, které jako první ve střední Evropě zahájilo politické změny, zaujímá předposlední místo v kategorii „kvality demokracie“ mezi zeměmi z této oblasti.

Rovněž stupeň realizace nového programu Spojených národů „Dekády vzdělávání pro udržitelný rozvoj“⁴, v němž se mluví o nutnosti vyrovnání třech vzdělávacích pilířů ve světě – společenského, hospodářského a životního prostředí – závisí v Polsku ve značné míře na naší, tedy občanské účasti v životě společnosti. To je velký úkol pro kulturní, osvětová, hospodářská i obchodní pracoviště včetně knihoven. Sice neustále slyšíme, že žijeme v informační společnosti, jenomže skutečnost je mnohem komplikovanější. Stav digitalizace knih, přístup k internetu, nízké finanční náklady na kulturu a vědu způsobují, že naši příslušnost ke skupině „informační společnosti“ musíme brát s rezervou.

Veřejné knihovny na místní úrovni nabízejí různé druhy informačních služeb, které Jacek Wojciechowski⁵ nazývá „užitkové informace“. Jsou to jednak praktické informace různého druhu spojené s běžným fungováním daného prostředí. Dále vzdělávací informace týkající se nejen forem vzdělávání dětí a mládeže (typy škol, jejich zaměření, umístění), ale i vzdělávání a doplňování vzdělání dospělých na všech úrovních a v nejrozličnějších institucích (ve školách a vzdělávacích střediscích; zvyšování kvalifikace).

Se vzdělávacími informacemi jsou bezprostředně spojeny profesní i speciální informace, které pomáhají při změnách kvalifikace lidí ohrožených ztrátou zaměstnání. V takových situacích mohou knihovny pomoci, protože znají místní poměry i možnosti hledání pracovních příležitostí. Proto mohou shromažďovat různé dokumenty a informace v souvislosti s budoucími předpoklady spojenými se změnami profese.

Povinností každé knihovny je účast na šíření speciálních informací určených zejména studentům a vědcům. Studenti jsou náročnou informační skupinou; často je nejbližší veřejná knihovna v malé obci jediným střediskem poskytujícím vědecké a profesní informace.

Součástí činnosti knihoven je i poskytování obchodních informací. V polských knihovnách tyto informace teprve začínají fungovat. Lze využít příkladů z knihoven západní Evropy, příslušným způsobem je adaptovat na polské poměry a zavést do knihoven místní obchodní služby. Ty mohou spočívat ve shromažďování údajů (kartoték, bází), názvů reklamních agentur z dané oblasti, informovat o termínech obchodních přehlídek, zpracovávat nejrozličnější informační přehledy, které pomáhají začínajícím obchodníkům a týkají se obchodních plánů, účetnictví či právních norem. Proto je nutné dobře se orientovat v potřebách společnosti, neboť je možné, že tento druh služeb již poskytuje jiná instituce.

Proces vytváření společenského vzdělávání prostřednictvím knihoven má mnoho rozměrů. Formy a metody práce, které jsem již zmínil, lze ještě doplnit o kulturní informace (nebo informace o kultuře), které obsahují současnou kulturní nabídku a stav aktuálních kulturních služeb dané lokality nebo regionu.

² SMO CZYNSKI, Wawrzyniec. Od ogona do głowy. *Polityka*. 2008, n. 3 (2637), s. 34-39.

³ Tamtéž.

⁴ Originální verze dostupná na WWW:

<http://grundtvig.ziarno.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=95&Itemid=102/>.

⁵ WOJCIECHOWSKI, Jacek. *Idee i rzeczywistość: bibliotekoznawstwo pragmatyczne*. Warszawa : Wydaw. Stow. Bibliotekarzy Polskich, 2002. ISBN 83-87629-85-5. s.88-93.

Shrnu-li všechny tyto možnosti informačních činností veřejných knihoven, lze je popsat jako „společensko-občanské“ informace spojené s obecnou úrovní čtenářské, informační, vzdělávací a dokonce politické kultury, která charakterizuje obecnou intelektuální úroveň prostředí, ve kterém žijeme a pracujeme.

Veřejná knihovna vzhledem k jevu vzdělávací eliminace

Společenská eliminace (vyloučení ze společnosti) jedince nebo určité skupiny osob znamená izolovanost v rámci širší společnosti, kterou si vynutily vnější podmínky: bída, nezaměstnanost, náboženství, duševní či tělesné postižení atd. Největší riziko společenského vyloučení (marginalizace) v Polsku se týká obyvatel tzv. Polska „B“, tedy severovýchodních oblastí, dále rodin s více dětmi, nezaměstnaných, osob s nízkým vzděláním, starších lidí a rovněž tělesně a duševně postižených.

V roce 2004 bylo mezi mladými lidmi (19-24 let) 55,9 % studentů (v západní Evropě je to 62,7 %) ⁶. Formálně Polsko vynakládá na vzdělání poměrně značné finanční prostředky (kolem 5,8 % hrubého domácího produktu), přičemž v jiných zemích Evropské unie je to 5,47 %. Je tu ale rozdíl: 80,5 % těchto prostředků v Polsku směřuje do systému osvěty a jen 19,5 % do vyššího školství. Německo a Finsko poukazují na vysoké školy 32 % finančních prostředků (při podstatně vyšším HDP), další země Unie 24,5 % ⁷.

Toto vše dohromady, jak tvrdí redaktor zmíněné práce, spolu s jedním z nejnižších ujných veřejných výdajů na výzkum a rozvoj (0,56 % HDP v roce 2004 ve srovnání s 2 % v zemích „patnáctky“) značně zpochybňuje možnost, aby byla v Polsku vytvořena konkurenční ekonomika opírající se o vědecké poznatky.

Jiný problém polského vzdělávání představují vysoké disproporce v přístupu k osvětě a vysokému školství. Jde o nepoměr v průřezu společnosti (včetně úrovně sociální a úrovně vzdělání), teritoria (mezi regiony, městy, obcemi). To vše má vliv na vzdělávací eliminaci, čímž označujeme velice nízkou úroveň vzdělání, která způsobuje neschopnost lidí účastnit se důležitých aspektů života společenského, politického, hospodářského a kulturního.

K negativním důsledkům vzdělávacího vyloučení vedou nejnižší stupně vzdělání: základní a učňovské. Téměř 50 % Poláků je takto vzdělaných (23,7 % má základní vzdělání, 15 % jsou absolventi vysokých škol, zbytek středních škol) ⁸.

Úkolem veřejných knihoven je „zdolání“ bariér eliminace vzdělání, tedy realizace čtených cílů, které zajistí rovný přístup k pramenům, materiálům, vzdělávacím pomůckám včetně těch nejmodernějších nezávisle na místě bydliště a finančním zázemí jednotlivce. J. Wojciechowski nazývá tento druh činnosti knihoven „prointegrační“ ⁹. Veřejné knihovny působí „prointegračně“ směrem k lidem, neboť zpřístupňují své fondy, vykonávají vlastní knihovnické činnosti, v daném místě vytvářejí širokou informační nabídku (zejména v případě, je-li knihovna lokálním informačním střediskem) a přehled vzdělávání, zkušeností a názorů. Všechny programy knihovnických služeb (poznávací, intelektuální i vzdělávací) mají pro lidi v daném místě slučující charakter.

Role veřejných knihoven ve společenském vzdělávání se stále častěji stává tématem mezinárodních konferencí a symposií knihovníků, informatiků a vůbec všech osob z oblastí společenské komunikace. Kupříkladu na světovém kongresu IFLA v roce 2007 ¹⁰ se celý konferenční blok týkal vztahů knihoven a vzdělávání. Účastníci se věnovali problematice současné informační alfabetyzace, forem školení a role knihoven v této oblasti. Pozornost byla věnována činnosti knihoven při překonávání „informační propagiti“ v oblastech společenských, zdravotních, biblioterapeutických a místních informací.

⁶ *Wykluczeni : Wymiar społeczny, materialny i etniczny*. Red. Maria Jarosz. Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, 2008. ISBN 978-83-60580-14-1. s. 10-14.

⁷ Tamtéž, s. 138.

⁸ Tamtéž, s. 140.

⁹ WOJCIECHOWSKI, Jacek. Biblioteki w integracji środowiskowej. *Przegląd biblioteczny*. 2008, n. 2, s. 226-239.

¹⁰ ZYBERT, Elzbieta. Biblioteki dla przyszłości : postęp, rozwój i partnerstwo. Światowy Kongres Bibliotek i Informacji i 73 Konferencja Generalna IFLA (Durban 19-23 sierpnia 2007 roku). *Przegląd biblioteczny*. 2007, n. 4, s. 663-675.

Aktivní účast veřejných knihoven ve společenském vzdělávání není novým problémem. Knihovny vždy pomáhaly při vzdělávání; nabízely totiž prameny k učení, možnosti studia a uvažování, které běžně doprovázejí vzdělávání. Nabídka knihoven v podobě vlastních fondů, přístupu k jiným fondům a vlastní informační práce na vybudovaných pracovištích – to jsou základní kameny spojení dvojice knihovna a vzdělávání.

Školní knihovny ve vzdělávání. Moudrost 2.0

V této části příspěvku se soustředím především na problémy formování informační kultury mezi mládeží, které přináší jak školní vzdělávání, tak i vzdělávání paralelní, mimoškolní.

Změny ve vzdělávacím systému, k nimž dochází na základě školské reformy od září 1999¹¹, a technologická a informační revoluce v současném světě vyžadují řádnou přípravu žáků jako budoucích uživatelů informací a aktivních účastníků v „informační společnosti“ nebo „znalostní společnosti“.

Reforma osvěty v Polsku urazila za posledních 10 let cestu, kterou pozitivně hodnotí Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD). Podle výzkumného programu Mezinárodního hodnocení schopností žáků (Programme for International Student Assessment, PISA), který probíhal v březnu roku 2009¹², se výsledky polských žáků za devět let z pozice podprůměrné (v roce 2000) posunuly na střední hodnoty.

Příprava mladých lidí pro život v nových hospodářských, společenských a kulturních podmínkách došla potvrzení ve směrnicích Evropské unie, pro jejíž potřeby bylo vypracováno 13 strategických cílů¹³, tj. cílů modernizace didakticko-výchovné práce v současném školství. Zvláštní místo mezi nimi zaujímá „rozvíjení kompetencí a schopností potřebných pro „informační společnost“ (cíl č. 2) a „zajištění všeobecného přístupu k informačně-komunikačním technologiím“ (cíl č. 3).

Při analýze úlohy škol v „informační společnosti“ Evropské unie bylo poukázáno na to, že obrovské množství informačních pramenů neodpovídá růstu efektivity učení a výchovy mladých lidí.¹⁴ Autorka této teze se pokouší diagnostikovat existující stav věci. Podle ní nastupující generace přijímá informační prostředí a vnímá ho jako prospěšné. Mladým uživatelům plně vyhovují hodnoty současných informačních pramenů – jejich dostupnost a okamžitost. Je to generace praktického vědění, která je často nazývána „dětmi informačního šumu a chaosu“. Můžeme se setkat i s jinými označeními této generace (narozené po r. 1980), např. „generace Y“, „netgenerace“, „elektronická společnost“¹⁵. O jejich vlastnostech (podle mě spíše hypotetických než reálných) se často mluví ve vědeckém životě informačně-knihovního světa. Nepokouším se o psychologickou analýzu této generace, ale musím zdůraznit jeden její společný rys, totiž všudypřítomnost technologie v jejím životě. Tato generace vyrostla ve světě elektroniky a neuvědomuje si získané technické kompetence. Zdají se jí přirozené.

Znepokojující jev nedostatečné kritiky při přijímání informací a neschopnost při jejich selekci má svůj odraz ve specifické diagnóze naší technokratické doby. Současnou mediální generaci ohrožuje syndrom nedostatku odolnosti vůči informacím (Anti Information Deficiency Syndrome), zvláštní forma kulturního AIDS. Co má v této oblasti dělat škola a školní knihovna?

Nové osnovy platné v polském školském systému od září 2009 popisují školní knihovnu dost stručně. Ve škole má být „dobře vybavená školní knihovna, obsahující aktuální knižní fond i fond multimediální. Učitelé všech předmětů jsou povinni používat

¹¹*Dziennik Ustaw*. 1999, n. 12, poz. 96; četné doplňky.

¹²*Wyniki badania 2009 w Polsce*. Red. M. Federowicz. Program OECD-PISA. Warszawa, 2010.

¹³DENEK, Kazimierz. *Określenie zasadnicze dla dydaktyki. Współczesne odniesienia edukacyjne dla pedagogiki Kazimierza Sośnickiego*. Red. B. Siemieniecki. Toruń, 2009. ISBN 978-83-7611-297-8. s. 34-52.

¹⁴SKIBINSKA, Malgorzata. *Wychowanie informacyjne w odniesieniu do teorii Kazimierza Sośnickiego. Współczesne odniesienia edukacyjne dla pedagogiki Kazimierza Sośnickiego*. Red. B. Siemieniecki. Toruń, 2009. ISBN 978-83-7611-297-8. s. 158-171.

¹⁵BARNES, Ginny. *Guess who's coming to work: Generation Y. are you really for them? Public Library Quarterly*. 2009, vol. 28, n. 1, s. 58-63.

fondy školní knihovny a spolupracovat s učiteli-knihovníky, aby žáci všestranně připravili na sebevzdělávání a vědomé hledání, výběr a využití informací“. V práci Moniky Nagowské z r. 2010 o nových osnovách čteme: „Uvedení v preambuli osnov, které nutí učitele ke spolupráci s knihovnou, je vhodnou náповědou k tomu, aby využili obrovský potenciál skrytý ve školních knihovnách, multimediálních centrech i v samotných učitelích-knihovnicích. Potřebujeme se navzájem. Stejně jako školní knihovna nemá bez žáků a učitelů smysl, tak i výuka a učení bez knihovny omezuje možnosti plně poznat svět.“

Nové osnovy posílily úlohu školní knihovny ve vzdělávacím procesu, v jehož výsledku se informační problémy staly metodou vyučování všech školních předmětů, nejen práce učitele-knihovníka. A tady zdůrazním, co už bylo mnohokrát rozvažováno: sebevzdělávání, vědomé hledání, třídění a využívání informací nemá být vyučováním předmětem, ale pracovní metodou školy při realizování konkrétních úkolů.

Zajímavé úvahy o roli současné školy a knihovny prezentuje profesor Tomasz Szkudlarek, pedagog z Gdaňské univerzity. Zavádí termín „Moudrost 2.0“ (podle podobných termínů typu „Web 2.0“, „Knihovna 2.0“), se kterým, podle něj, máme co dočinění ve školách i v knihovnách. Na těchto pracovištích jsou totiž informace „potvrzené“, kdežto na internetu množství informací převažuje nad kvalitou a uživatel se musí sám rozhodnout, zda jsou dané informace skutečně hodnotné.

Ukolem školy a knihovny je tedy naučit žáky výběru. Autor píše: „Využijme k tomu metaforu knihovny – je třeba naučit se používat katalogy.“ Schopnost kritického přístupu k informacím je potřebná nejen elitám, ale všem bez ohledu na typ školy, do které mladý člověk chodí.

Tak se na první (nebo hlavní) místo činnosti školní knihovny dostává vzdělávání v oblasti informační kultury (nebo informačních schopností) mládeže. Problematice informační kultury ve vzdělávání se ve svých výzkumech věnuje Hanna Batorowska z Pedagogické univerzity v Krakově. Jako jedna z prvních zkoumá problematiku informačních schopností mladých lidí školního věku. Nebudu se pouštět do podrobné analýzy publikované (a tedy v odborných kruzích známé) práce, chci pouze připomenout, že pod pojmem „informační schopnosti“ autorka chápe soubor schopností, které umožňují pochopit nutnost informací a jejich lokalizaci, hodnocení a efektivní využití. Zároveň tímto pojmem charakterizuje schopnost zjištění informace, schopnost jejího zhodnocení a využití informací z různých zdrojů.

H. Batorowska v citované práci představuje hlavní prvky diagnózy, obtíže při rozvíjení informačních schopností mladých lidí školního věku. Tato poznání nejenom, že třídí naše úvahy o problému, ale zároveň i jasně popisuje stav našich školních knihoven, na něž autorka klade hlavní zodpovědnost za rozvoj informační kultury ve škole.

Potíže brzdící rozvoj informační kultury rozdělila H. Batorowska na dvě skupiny: objektivní a subjektivní. Mezi objektivní potíže řadí osvětovou politiku místních úřadů (já dodávám, že i úřadů na centrální úrovni), tedy „právní akty, organizační strukturu školy, kompetence ředitele školy, hospodaření týkající se financí, budov i personálního obsa-

¹⁶OKRASKA, Remik. *Stary wspaniały świat* [online]. 1997 [2008-05-02]. Dostupné na WWW: <<http://www.zb.eco.pl/bzb/27/idee2.htm/>>.

¹⁷Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół.. 2009, n. 4, poz.17. In CZYZEWSKA, B.: *Funkcjonowanie bibliotek szkolnych w obliczu nowej podstawy programowej*. *Biblioteka Szkolne Centrum Informacji*. 2010, n. 1 (13), s.26-29.

¹⁸Tamtéž, s. 26-27.

¹⁹NAGOWSKA, Monika. *Nowa podstawa programowa z pomocą biblioteki szkolnej*. Warszawa : Agencja Sukurs, 2010. ISBN 978-83-924008-5-1. s. 7.

²⁰BIEGANSKA, D. M. *Formy i metody przygotowania dzieci do uczestnictwa w społeczeństwie jako użytkowników informacji w szkołach podstawowych powiatu Szczecinek*. Magisterská práce pod vedením M. Drzewieckého. Warszawa, 2009.

²¹SZKUDLAREK, Tomasz. *Mądrość 2.0*. [online]. 2011 [2011-1-15]. *Gazeta Wyborcza*. s.16-17. Dostupné z WWW: <http://wyborcza.pl/1,76842,8951281,Madrosc_2_0.html/>.

²²BATOROWSKA, Hana. *Kultura informacyjna w perspektywie zmian w edukacji*. Warszawa : Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 2009.

zení“. Subjektivní potíže mají svůj zdroj v běžných názorech a přesvědčení učitelů, žáků a jejich rodičů, které nemají s reálnými fakty nic společného. Jde tu o problémy typu: zaměňování pojmů „informace“ a „informatika“, zatížení učitele informačních technologií realizací výuky o využívání informací, neznalost (která se týká hlavně vedení škol a pedagogů) smyslu současného „media center“ a jeho časté ztotožnění s počítačovým pracovištěm.

Záležitost informačních znalostí v procesu vzdělávání vyžaduje mnoho opravných činností spojených s vytvářením nové vize pracovního programu školních knihoven, se zásadami jejich fungování, s obnovováním fondů, modernizací technologií, ale především se změnami probíhajícími v okolí školy.

Aby veřejné i školní knihovny mohly aktivně reagovat (přinejmenším na výsledky nejnovějších čtenářských anket Polské národní knihovny z r. 2010), aby se z nich staly místní informační a kulturní instituce, aby okolní společnost trvale oceňovala hodnotu a význam těchto institucí, které plní společenské a vzdělávací funkce, k tomu jsou nutné změny. Společenské, kulturní, ale rovněž politické a ekonomické změny spojené s nezbytným stanoviskem státní politiky ke knihovnám a s realizováním místních samospráv veškerých činností, které jsou pro rozvoj knihoven potřebné.

Překlad Daniela Lehárová
daniela.leharova@nkp.cz